

## Előszó

A XVII. század derekától Nyugat-Európában és Közép-Európa néhány szerencsésebb sorsú udvarában, városában igényes fejedelmek, főurak, patriciu-sok és értelmiségiek majdnem általánossá tették a magánkönyvtár korszerű kultuszát: nemcsak gondosan számbavették — vagy számbavétették — bibliotékjukat, hanem egyre gyakrabban nyomtatott formában is közreadták könyvjegyzékeiket. A katalóguskiadásnak ezt a gyakorlatát aztán az olyan örökösök tették általánossá, akik jó pénzért akarták eladni elhunyt rokonaik könyveit. Ilyen publikációk többé-kevésbé szakszerű címléírásai — a mérhetetlen nagyságú levéltári anyaggal együtt — rendkívül értékes, de a teljeség igényével nehezen feldolgozható információs bázist jelentének a korai újkor kultúrtörténet-kutatása számára. Így érthető, hogy Nyugaton egy-egy ország egész társadalmának olvasmányműveltsége helyett inkább egy város, egy társadalmi réteg, egy család, sőt legtöbbször egy-egy kiemelkedő tudós vagy patrónus könyvtulajdonosa, könyvismerete feltárásával és elemző feldolgozásával foglalkoznak.

A történelmi Magyarországon az anyag ilyen bősége nem "zavar": legfőbb három nagy magánkönyvtárról maradt ránk külön feldolgozásra érdemes, egykorú dokumentáció a XVI-XVII. századból (a Fugger-Úgyirok Johann Derschwan utóbb Bécsbe került, a kiváló humanista Zsámboki János mindég is Bécsben őrzött és a költő Zrínyi Miklós zágrábi könyvtáráról); nyomtatásban megjelent hazai könyvkatalógusra még a XVIII. század első negyedéből se sikerült rábukkanni eddig. A sokak segítő közreműködésével végzett kézírattári és levéltári kutatás nyomán a kb. 1530-1730 közti két évszázadból igen sok leltár, katalógus vagy más könyvjegyzéknek minősülő dokumentum gyűlt beszá, de "csak" annyi, hogy ezek kommentár és elemzés nélküli közreadása (tíz-tizenöt év alatt, becslésünk szerint hét-nyolc kötetben) nem tűnt reménytelennek. Így alakult ki Szegeden az a terlv, aminek megvalósításához már hozzáfogtunk, s aminek részleteiről az első — túlnyomórészt Iványi Béla gyűjtését közreadó — olvasmánytörténeti kötet utószava néhány sorának idézésével arunk számot.

"Az Adattár első tíz kötete tematikailag rendkívül vegyes forrásanyagot, s nagyon eltérő módszerrel készült közleményeket publikált, illetve fog közreadni. A 11. kötetrel viszont tárgyi szempontból s a feldolgozási eljárások tekintetében is homogénabb, zárt szeriát szeretnénk kialakítani. Ennek egyetlen célja: könyvjegyzékek szövegének közlése — csak az olvasást pontosságára törekedve, csak a (jelzett és jelületlen) rövidítések fölödsával; tehát — egyelőre — a hiányos, csonka, téves könyvtételek korrekciója és könyvészeti feldolgozása (azonosítása, meghatározása) nélkül. Egyszerű személy- és helynévmutatót minden kötethez csatolunk; a könyvek "végleges", a lehetőségig pontos meghatározását egy külön készülő és külön publikálandó kumulatív index-kötetben tervezzük...

Abból indultunk ki, hogy néhány szegedi diák, tanár és fiatal könyvtáros — és több kitűnő, "meghívott" szakember — erőfeszítései nyomán rendelkezésre állott már egy könyvtártörténeti gyűjtés. Ennek a nyersanyagnak a legértékesebb — mert legteljesebb — része a könyvjegyzék-publikációk bibliográfiája, s a magyarországi meg erdélyi kézirattárak és levéltárak könyvlista-anyagának katalógusa; együtt: a kb. 1530—1730 közt az akkori Magyarországon keletkezett mindenféle könyvjegyzékek jegyzéke, ami persze soha nem lehet eszményien, csak "a lehetőség" teljes. Ezt az annotált bibliográfiát és a könyvtár- és könyvtörténeti, majd paleográfiai és levéltártani alapismeretek segédleteként használjuk (a Könyvtártörténeti Füzetek c. sorozat darabjai: I. Magángyűjtemények Magyarországon 1551—1721. Szeged, 1981; II. Magángyűjtemények Nyugatmagyarországon 1555—1721. Szeged, 1982; III. Magángyűjtemények Magyarországon 1545—1721. Szeged, 1983; IV. Magángyűjtemények a királyi Magyarországon és az erdélyi fejedelemségben. Szeged, 1985; a kisebb intézményi gyűjtemények könyvjegyzékeinek bibliográfiája előkészületben van) ...

Ahogy itt, úgy a továbbiakban sem törekszünk mindenáron a könyvlisták elkülönítésére egyéb könyvtörténeti adatoktól; csupán azt szeretnénk, hogy domináljanak e kötetekben az olyan dokumentumok vagy adatok, amelyek régi könyvek olvasottságát vagy "bírást" tanúsítják a XVI—XVIII. századi Magyarországon. Így a Rákócziak 1660 előtti olvasmányairól, sárospataki vagy csíksomlyói korai, de már "közgyűjteményinek" nevezhető anyagról úgy kívánunk számot adni, hogy ebben részleges könyvtárrekonstrukció (possessor kutatás) eredményeit is hasznosítanánk. Más esetekben bőségesen közlünk a könyv forgalmára vonatkozó leveleket, iratokat (ha azoknak van közük az adott olvasó, könyvtár tartó személyhez, "kórhöz", közösséghez, intézményhez) ...

Összefoglalóan azt mondhatjuk: akik Iványi nyomán belevágtak a hazai olvasmánytörténeti források s a könyvforgalom adatai feltárásába, kiadásába — bizonyosra vesszük, hogy e munka nyomán jelentősen gazdagodni fognak a magyar művelődés egy izgalmas periódusára vonatkozó ismereteink. Az eddiginél pontosabb képet kaphatunk arról: mit olvastak a kb. 1530—1730 között két évszázadban a magyar társadalom különböző osztályaihoz, rétegeihez, korcsoportjaihoz tartozók; mit a három részre szakadt ország különböző területein; mit a városi polgár és mit az udvarházak köznevelése; mit a férfiak és mit a nők; mit a katolikus és mit az egyes protestáns felekezetek által irányított gyülekezetekben, iskolákban. Bizhatunk abban, hogy az egész anyag — a kumulatív index segítségével — például a külföldi irodalom és tudomány elterjedéséről is az eddigieknél egzaktabban tudósít (a kiadványok "előfordulási gyakoriságáról" — egyebek közt — hazai fölbukkanásuk idejének vagy a befogadó társadalmi helyzetének függvényében).

Szólni kell azonban fönntartásainkról is; legalább kettőről. Az első, hogy mi végrendeletek és hagyatéki leltárak, adás-vétel és adományozási dokumentumok, kölcsön-ügyletek és foglalások jegyzőkönyvei, levelek és naplók, városi számadások s néhány igényesebb katalógus még olyan nagyszámú könyves adata feltárásával is csak az egyik oldalról közelítünk az előbb jelzett kérdésekre adható válaszhoz. A másik oldalról való közelítés jóval nehezebb; valószínűleg évtizedeket vesz majd igénybe a hazai provenienciájú, máig fönntmaradt régi könyvek kéziratos bejegyzéseinek szisztematikus földolgozása. Az ilyen possessor-kutatás eredményeiből mi alkamilag is csak ízelítőt kívánunk adni. Biztató, hogy — erdélyi kutatók (Jakó Zsigmond, Gustav Gündisch, Dankanits Ádám) eredményei után — újabban néhány hazai gyűjteményben is foglalkoznak könyvtárrekonstrukcióval.

Második fönntartásunk azzal a közismert ténnyel függ össze, hogy a háborúk, a török uralom és az — autodafé nélkül elképzelhetetlen — örökös felekezeti viszálykodás roppant pusztítást vitt végbe; s megtizedelte intézményi, de főleg magánkönyvtárainkat, meg az iratanyagot is. Így a "két oldalról való közelítés" együttesen is csak a töredékét tárhatja föl a koraszak valódi könyvforgalmának. (Ritka lesz az olyan eset, amikor legalább a hiány valóságát a másutt szinte véletlenül lett "viszonylagos teljesség" segít megbecsülni; talán lehet majd következtetni például néhány elpusztult város könyvforgalmának méreteire — hozzávetőleg — a megmaradtak, így Sopron, Bártfa, Lőcse és néhány szász város könyv- és iratanyaga alapján). Minden jel szerint le kell mondanunk — egyebek közt — arról, hogy negatív megállapításokat tegyünk. Nem mondhatjuk, hogy egy XVI. századi francia író vagy valamelyik filozófiai áramlat ismeretlen volt a kor magyarjai számára — csak mert hiányzik a megmaradt könyvanyagból, s a kéziratos jegyzékek tételei közül is. Meg kell elégednünk hát azzal, hogy relatíve kevés új információból csak feltételelesen vonunk le következtetéseket.

Ez a "relatív kevés" azonban sokszorosra lesz annak, amit ma tudunk a magyar (könyv)műveltség múltjáról. S a feltételes következtetésekből még az egyetlenes kultúrhistoria is profitálhat. Hiszen a történelmi Magyarország régi olvasmányainak s könyvforgalmának egzakta vizsgálata a leghíztosabb — bár "csak" közelítő — választ kínálja arra a kérdésre, hogy mi jutott el az európai intellektuális és irodalmi produkcióból a nyugati kultúrkörnek akkor legtávolabbi, délkeleti sarkába. Ez a válasz pedig nélkülözhetetlen a saját intellektuális termésünk eredetiségének, értékének elfogulatlan mérlegeléséhez".

Szólnunk kell még olvasmánytörténeti forrásokozatunk kötetbeosztásáról. A külföldi kutatás — roméihetőleg csak átmeneti — nehézségei, sőt terjedelmi, technikai szempontok is közrejátszottak abban, hogy az egész anyag nem egyszerű időrendben kerül közlésre. Talán tartalmilag is igazolható eljárás viszont néhány tájegység (magyarországi városok, Erdély, Partium), egy-egy család vagy iskola anyagának kiemelése; okvetlenül érdekes és hasznos lehet a soproni polgárok, a pataki kollégium professzorai vagy például a Rákócziak több nemzedékének olvasmányait egy-egy tömbben megismerni. Természetesen elkészül hamarosan a teljes anyag abszolút kronológiai áttekintése, és fő célunk mindenképpen a történelmi Magyarország mint egység egész kétévszázados olvasmányműveltségének dokumentálása marad.

A jelen kötetből tehát az 1533—1657 közötti egy és negyed évszázad magyarországi könyvkultúráját csak az ismerheti meg hitelesen, aki az itt közölt anyaghoz a hatalmas Dornschwan- és Zsámboki-könyvtár, az Iványi-kötetben közölt számos gazdag jegyzék tételeit hozzászámítja, s mindezt majd kiegészíti a közeljövőben kiadásra kerülő, kiemelt soproni, erdélyi, sárospataki anyaggal. Nagyon reméljük azonban, hogy szlovákiai kutatás és együttműködés eredményeképpen az egykori Felső-Magyarország — különösen a XVI. század utolsó negyedében rendkívül fejlett — olvasmányműveltségéről is többet fogunk tudni. Az utolsó — egyelőre — a most közreadott könyvjegyzékek mennyiségi mutatóinak összesített elemzésére, területi és szociológiai feltérképezésére tesz kísérletet.